

- שמונת ימי החנוכה מציבים לפנינו שורה ארוכה של שאלות קשות המצטרפות לכלל חידה מסועפת. מאמר זה בא להציע פתרון מקיף לחידה מסועפת זו.
1. המשנה (ביכורים פ"א מ"ו) תולה את סוף הבאת הביכורים בחנוכה. איך אפשר לתלות מצוה של תורה במאורע מימי בית שני? מדוע לא תסתיים עונת הביכורים בחג הסוכות, "בְּאַסְפֹּךְ אֶת מַעֲשֶׂיךָ מִן הַשָּׂדֶה" (שמות כג, טז) ? (וכן, האם ניתן להביא עד תחילת החנוכה או עד סופה, ומה מיוחד בימים אלה, מבחינת הביכורים?).
 2. מדוע נקבעו שמונה ימים לחנוכה חשמונאי? בתורה אנו מוצאים שבעה ימי מילואים (בהקמת המשכן, ויקרא ח, לג), ושנים עשר ימי חנוכה (במדבר ז); אצל שלמה אנו מוצאים שבעה ימי מילואים, ושבעה ימי חנוכה! (מל"א א, סה).
 3. מה הקשר בין החנוכה וההדלקה לבין הניצחונות ותפילת "על הנסים"? כהודאה על הניצחון, די היה, לכאורה, ביום אחד! (פרי חדש סי' תרע סע' א: "וי"ל עם מאי דמקשה שז' לילות הו"ל להדליק שכך היה הנס, ובהכי ניחא דלילה הראשונה הוא משום הניצחון והז' לילות האחרות הוא משום הנס).
 4. מדוע נקבע כל זה ב - 25 בכסלו? לפי חשמונאים א (ד, נד), נבחר היום הזה מפני שבו ביום חוללו המקדש והמזבח, שלוש שנים לפני כן. אם כך, מדוע חיללוהו היוונים דווקא ביום הזה? האם יש קשר לכך שזהו השבוע האפל ביותר בשנה (מבחינת אורך היום ומצב הירח), ולכך שגם עובדי אלילים חגגו אז חגי אש¹?
 5. האם יש בסיס כלשהו להשוואת חנוכה לחג הסוכות, עד כדי כינויו "חג הסוכות" שבחודש כסליו - בספר חשמונאים ב? (הקבלת סוכות מול חנוכה מאפשרת, לכאורה, לפתור את השאלה הראשונה, אבל הקבלה זו נראית ממבט ראשון שרירותית ומופרכת).
 6. מדוע תולה הגמרא את חנוכה במעשה פך השמן ולא בניצחונות החשמונאים? (שבת כא ע"ב); מאימתי קובעים יום טוב לזיכרון של מופתים כמופתי אליהו ואלישע, או כעשרת הנסים שבבית המקדש? (על פי מהר"ל, נר מצוה עמ' כב).
 7. איך אפשר להסביר את העדר מעשה פך השמן מספרי החשמונאים, ואת הסתירות במקורות התנאים? (לעומת פך השמן שהדליקו ממנו שמונה ימים, מופיע במנחות

*עובד על ידי מנו מנו מסטיי מתוך מאמרו של הרב יואל בן נון, מגדים יב, אלון שבות, תשנ"א.

¹ עבודה זרה ח ע"א: "ת"ר: לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט והולך, אמר: אי לי, שמא בשביל שסרחתי עולם חשך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים, עמד וישב ח' ימים בתענית [ובתפלה], כיון שראה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך, אמר: מנהגו של עולם הוא, הלך ועשה שמונה ימים טובים, לשנה האחרת עשן לאלו ולאלו ימים טובים, הוא קבעם לשם שמים, והם קבעום לשם עבודת כוכבים."

- מעשה שמונת השיפודים,² ובמקום אחר גם סתם שמונה ימים שהיו מתעסקים במזבח. כל הקטעים הסותרים זה את זה מצויים בתלמוד של מגילת תענית.³
8. והשאלה השמינית: מדוע לא בטלה חנוכה עם חורבן בית שני, כשאר המועדים של מגילת תענית?⁴ הרי כל סיבה לשמחה בחנוכה הפכה עם החורבן לאבל, כשניצחונות החשמונאים יחד עם המזבח וההיכל כלו בעשנה של רומי - מדוע אפוא לא תיקנו ימי מספד, ועל כל פנים - "לשמחה זו מה עושה"?
- נציע כאן, בקיצור, תשובות לשמונה השאלות הנ"ל, ללא הוכחה מלאה של הדברים,⁵ תוך פרישת סדר התרחשות המאורעות המכוננים את חג החנוכה, לפי ניתוחנו ולפי הבנתנו:
- א. מועד חג האור של האדם הראשון, בהיעשותו לשם שמיים, דווקא בשבוע האפל בשנה (הימים הקצרים ביותר בשנה, עם השבוע האחרון בחודש שבו גם הירח מתכסה ונעלם). החג חולל על ידי עובדי אלילים (עבודה זרה ע"א), וטוהר על ידי קביעת חג החנוכה, עם טיהור המקדש.
- ב. מועד אסיף השמן בסוף החודש התשיעי, כמפורש במסכת ביכורים. מאחר שמועד זה קשור בטבע הארץ ובלוח השנה, יש להניח ששמחה זו קדומה היא, ואף בימי בית ראשון היתה ידועה ונהוגה.
- ג. ראשית הבניה המחודשת של בית המקדש בימי חגי זכריה, בשנת שנים לדריוש. בעקבות הבצורת הקשה שפגעה ביבול כולו, ובעקבות הנבואה בסוף החודש התשיעי המהווה נקודת ציון ברורה הקשורה בזית ובשמן, נקבע יום ייסוד היכל ה' על ידי חידוש הבניה בפועל, ב-25 בכסלו.
- ד. בשנת 145 למנין היוונים קבעו מנלאוס ואנשיו, וכן הגויים ששהו בירושלים ושלטו בה, את ייסוד ההיכל מחדש - לפי טעמים - כמקדש אשר ישלב את אמונתם "הישראלית" באמונתם "הבינלאומית-ההלניסטית", ולפיכך הציבו את פסל השיקוף, ובחרו את יום 25 בכסלו כיום החילול. בכך נעשה ניסיון מכוון לפגוע בקהל הנאמנים לתורה, גם על ידי בחירת היום.
- ה. שלוש שנים לאחר מכן, כיוונו יהודה ואחיו את חנוכת המזבח והמקדש כולו ליום בו חוללו, כלומר ליום השמן. את "חג הסוכות" חגגו בחודש תשיעי בענפי תמרים וכד', שמונה ימים, בשמחה וגיל. (חשמונאים ב' י, ו). בכך קבעו לדורות הקבלה בין חנוכת המקדש בימי שלמה בחג הסוכות (מל"א ח, סה), וחנוכתו בכסלו בימי החשמונאים.

² מנחות כח ע"ב, ובהרחבה בפסיקתא רבתי פרשה ב אות א: "ולמה מדליקים נרות בחנוכה, אלא בשעה שניצחו בניו של חשמונאי הכהן הגדול למלכות יון, שנאמר: "וְעֹרְרֵתִי בְּיָדָי צִיּוֹן עַל בְּנֵיךְ יְיָ" (זכריה ט, יג), נכנסו לבית המקדש ומצאו שם שמונה שיפודים של ברזל וקבעו אותם והדליקו בתוכם נרות" (הגרא"ז מרגליות גורס 'שבעה' ולא שמונה).

³ מגילת תענית (מהדורת ליכטנשטיין עמ' 85): "ומה ראו לעשות חנוכה שמונה ימים, והלו חנוכה שעשה משה רבינו במדבר לא עשה אלא שבעת ימים... וכן מצינו בחנוכה שעשה שלמה שלא עשאה אלא שבעה ימים... ומה ראו לעשות חנוכה זו שמונה ימים? אלא בימי מלכות יון נכנסו בני חשמונאי להיכל, ובנו את המזבח וסדוהו בסיד וכל שבעת ימים היו מתקנים בכלי שרת".

⁴ גמרא, ראש השנה יט ע"ב: "הימים האלו הכתובין במגילת תענית, בין בזמן שבית המקדש קיים בין בזמן שאין בית המקדש קיים אסורין, דברי רבי מאיר; רבי יוסי אומר: בזמן שבית המקדש קיים אסורין מפני שמחה היא להם, אין בית המקדש קיים מותרין מפני שאבל הוא להם. והלכתא: בטלון; והלכתא: לא בטלון. קשיא הלכתא אהלכתא! לא קשיא: כאן בחנוכה ופורים, כאן בשאר יומי".

שולחן ערוך ס' תקעג סע' א: "הילכתא, בטלה מגילת תענית וכל הימים הכתובים בה מותר להתענות בהם... חוץ מחנוכה ופורים שאסור להתענות בהם...".

⁵ המעוניין יעין במאמר המלא: "יום ייסוד ההיכל ה' (על פי נבואות חגי זכריה)", בתוך: מגדים יב, אלון-שבות, תשנ"א.

ו. "לשנה אחרת" קבעום ימים טובים בהלל ובהודאה, אך שמרו על הדלקת נרות בשמן, ועל שמונה ימים כהקבלת סוכות לחנוכה, ואף ציינו הקבלה זו באגרות שהפיצו לכל ישראל ואף ליהודים שבמצרים (חשמונאים ב א יח, ב טז).

ז. כמעט כל הפרשנויות הרווחות בספרות חז"ל לשמונת ימי החנוכה קשורות בשמן ובהדלקה.⁶ כל אלה יסודם במסורות ובדרשות קדומות שקשרו את עניין החג ליסודו - לשמן ולהדלקה. רק בפרק זה של השנה, יכול היה הנס להתרחש בשמן זית ובמנורה, וכל המעשים המסופרים יכלו לקרות רק בעונה זו. גם אחרי שנקבע חג החנוכה כחג בעל אופי היסטורי בולט, עדיין המשיכו לקשור אותו בשמן הזית ואורות ההדלקה, ולא רק במאורע החשמונאי - האחרון בשרשרת המאורעות. כך התקבל "חג מדברי סופרים" (רמב"ם הל' מגילה ג, ג) שקרוב ודומה מאוד לשלושת הרגלים שבתורה. יסודו ב"מועד" דתי-חקלאי, סוף אסיף השמן, שאיננו יום טוב מעיקרו. אליו נתחבר ייסוד הבית השני, ואחר כך חנוכת חשמונאי כמאורע היסטורי לאומי. בכך מתאים חנוכה למועדי התורה הקושרים את יציאת מצרים באביב השעורה, את קציר החיטים במתן תורה (במרומז - דרך החודש השלישי - שמות יט), ואת אסיף גורן ויקב בסוכת המדבר.⁷ אלא שהמאורע של חנוכה הוא מימי בית שני ועל כן איננו חג גמור של תורה.

ח. לאחר החורבן, כשלא נותר עוד כל זכר במשך להישגיהם הישירים של החשמונאים, אי אפשר היה לבטל את חג החנוכה בשל אופיו המיוחד. לכן מדגישה הגמרא את מצוות ההדלקה ואת נס פך השמן כעיקרו של החג. שאלת הגמרא (שבת כא ע"ב) מאי חנוכה...⁸ מכוונת לאמיתה, לכך שחנוכה שלאחר החורבן אינה עוד מבושמת בטעם הניצחון החשמונאי, והמשך קיומה כחג קשור בעיקר בשמן ובהדלקה.

נס פך השמן, "אגדת ילדותנו", הוא ביטוי נאמן לטעם הראשון והמקורי של החג - סוף עונת הביכורים, בהדלקת שמן טהור במקדש, בזמן שפל האור השנתי. ספר חשמונאים א שנכתב עוד בימי מלכות חשמונאי, מתעלם מעניין השמן ומתרכז, באופן טבעי, בניצחון החשמונאי. לעומתו, מקורות חז"ל משקפים את האופי הכפול, הדתי-חקלאי וההיסטורי-לאומי, ובכך קבעו חג לדורות. היסוד של אסיף השמן קבע את אופי החג כחג האורות והדלקת השמן, ובכך קיבע ושימר את הזיכרון הלאומי של מלחמת החשמונאים, אף ימים רבים לאחר שהמאורע ההיסטורי נשחק ונחרב. בכך נמנע ביטול החג, והובטח כי נחוג את החג לדורי דורות, ממש כפי שאנו ממשיכים וחוגגים את יציאת מצרים בכל הגלויות.

* חלק ניכר מהמאמר נכתב על פי שיעור שניתן על ידי הרב אלחנן סמט - כפר עציון.

⁶ הפרשנויות הן: שמונה שיפודים שמהם הכינו מנורה מאולתרת (מגילת תענית, מובא בפסיקתא רבתי פ"ב ובגמרא ראש השנה כד ע"א, מנחות כח ע"ב ובעבודה זרה מג ע"א), שמונה ימים שהדליקו מפרך השמן הטהור (מגילת תענית, מובא בגמרא שבת כא ע"ב), ושאר ההסברים לקושיא המפורסמת מדוע שמונה ימים ולא שבעה, והלוא הנס היה רק בשבעה מהם (בית יוסף, אורח חיים ס' תרע).

⁷ ואולי גם בסוכת השלום והגאולה באחרית הימים; עיין בזכריה יד.

⁸ יפה העיר לי' ז' ארליך, שעל פי נוסח השאלות, "מאי נר חנוכה...?", שאלה ארוכה היא, והסיפור כלול בשאלה! - התשובה היא בהלכות הדלקת הנר הנזכרות בהמשך. הדבר נראה נכון ומתאים לאופיין של סוגיות הגמרא.